

חינוך לאומניות בגן הילדים

יעל ניאגו*

מילות מפתח: חינוך מבוסס אומניות; חינוך באמצעות אומניות; תפיסה חינוכית אסתטית; אלוט אייזנר; גן הילדים.

המושג "חינוך לאומניות" כולל שני ערוצי חינוך השלובים זה בזה - חינוך מבוסס אומניות (דיסציפלינרי) וחינוך באמצעות אומניות (אינסטרומנטלי). חינוך מבוסס אומניות (מוזיקה, מחול, תיאטרון, קולנוע, אומנות חזותית-פלסטית וספרות) מפתח צורות ידע הבאות לידי ביטוי בתכנים דיסציפלינריים המוכרים בתוכניות הלימודים במערכות חינוך בעולם. מטרתו לזמן ללומדים היכרות עם שפת האומניות, להתנסות בחוויה האומנותית, לפתח אצלם את היכולת ליצור אומנות ואת הרגישות לדרכי הבעה אומנותיות תוך כדי דיאלוג עם מגוון של ייצוגי אומנות. חינוך באמצעות אומניות - עניינו מימוש הפוטנציאל הבין-תחומי והאינסטרומנטלי של האומניות ופיתוח האפשרויות הגלומות בהן לצרכים חוץ-אומנותיים.

הסכמה בדבר קשר הדוק בין למידה מבוססת אומניות להתפתחותם של ילדי גן מקובלת בעולם המערבי מאז פעילותו של פרידריך פרובל, ההוגה והמייסד של גן הילדים.¹ הבנה זו תואמת את תפיסתו החינוכית-אסתטית של אלוט אייזנר (1933-2014),² הוגה וחוקר מוביל בארצות הברית בתחום החינוך לאומניות. תפיסתו, המציבה את האומניות בליבת החינוך כבסיס ללמידה ולתהליכים חינוכיים (Eisner, 2001, 2004), מציגה נקודת ראות ייחודית של חינוך לאומניות המשלבת בין שתי הגישות שלעיל. היא מתייחסת לאומניות כאל מקור חיוני בפעילות החינוכית וכתחום דעת שמקומו במרכז השליחות החינוכית, כך שעל סמך מחשבה זו ניתן להפעיל אומניות ככלי בהוראה ובלמידה. על פי תפיסה אינטגרטיבית זו, חינוך מבוסס אומניות הכרחי לקיומו של חינוך באמצעות אומניות.

כיום, למידה מבוססת אומניות נתפסת כדרך עיקרית לטיפוח הפוטנציאל היצירתי של ילדים צעירים וכדרך לביטוי

* ד"ר יעל ניאגו היא מרצה במכללות האקדמיות לחינוך: גורדון ושאנן. תחומי הוראתה: שילוב אומניות בחינוך, עיצוב סביבה חינוכית אסתטית ותיאטרון בובות. היא מכשירה גננות ומורות וחוקרת - בתחומי האומניות. בעבודת הדוקטור באוניברסיטת חיפה חקרה ניאגו את החינוך לאומניות בגן הילדים בישראל בשבעה עשורים (1948-2019) בזיקה לתפיסת החינוך האסתטי של אלוט אייזנר.

1. פרידריך פרובל (Friedrich Fröebel, 1782-1852), שפעל במחצית הראשונה של המאה ה-19, הטיף להקמת מוסדות חינוך לגיל הרך, לילדים ולילדות מתחת לגיל שבע (דיין, 2016). בשנת 1837 הוא הקים גן ילדים.

2. תפיסתו של אייזנר במאמר זה מתבססת על קובץ כתבים נבחר של הגות ומחקר שנבחן במחקרה של ניאגו (2019).

יצירתי משמעותי (Isenberg & Jalongo, 2018; ECAC, 2019; Mayesky, 2015). מוצע אפוא לחשוף את הילדים לאומניות³ ולזמן להם התנסויות אסתטיות באומניות במרחב חינוכי אסתטי, כחלק אינטגרלי מחיי הגן, כדי לטפח אצלם מודעות אסתטית ולפתח בהם מיומנויות החיוניות להתפתחותם המוטורית, השכלית, הרגשית והחברתית (NCCAS, 2012).

האפשרויות למימוש הפוטנציאל הגלום באומניות ותרומתן להתפתחות הילד בגיל הגן לא רק הציבו אותן בליבת החינוך בגן הילדים, אלא ביססו את מעמדן כאמצעי להשגת מטרות חוץ-אומנותיות. מעמד זה עלול להביא לאיבוד ערכה של האומנות ומעמדה כתחום דעת בפני עצמו. ההמלצה היא אפוא לנהוג בזירות בכל הנוגע להעברת לימודי האומניות לתחומים חוץ-אומנותיים, ו'להשתמש' באומניות כאמצעי חינוכי אך ורק לאור ההכרה שאומנות היא תחום דעת המאפשר חוויה אסתטית (שינמן, 1999; Eisner, 1999; Brewer, 2002). לכן חשוב שלגנת תהיה זיקה לאומניות, שהיא תפתח מקצועית בתחומים אלה ותקבל הדרכה מקצועית, כדי שתוכל לשלב את האומניות בגן הילדים בתבונה מבלי לפגוע במעמדן הדיסציפלינרי.

התפיסה שהאומנות היא תחום ידע בפני עצמו, שמעמדו שווה לשאר תחומי הליבה (Garvis, 2012), באה לידי ביטוי בהצהרת העקרונות של האיגוד הלאומי לחינוך ילדים צעירים בארצות הברית בדבר הצבת האומניות כתחומי דעת בתוכניות הלימוד לגיל הגן (ECAC, 2019). גם ארגון המורים לאומנות לגיל הרך בארצות הברית מציב שילוב של תוכניות שיש בהן התנסויות באומניות בליבת החינוך בגן (NAEYC, 2009). תפיסה זו היא גם התפיסה החינוכית האסתטית המוסדית בחינוך הקדם-יסודי בישראל ואף זו של הגננות בגנים.

חינוך לאומניות בגן הילדים בישראל

מערכת החינוך הקדם-יסודי בישראל רואה באומניות ערך חיוני המעניק טעם, תוכן ומשמעות לחיי האדם (זמורה-כהן, 1985). בגן הילדים הן נתפסות כדרך של ידיעה ועשייה וכחיוניות לפרקטיקה החינוכית. החינוך לאומניות בגן הילדים נועד לטפח רגישות לאסתטיקה ולאפשר לילדים חשיפה לאומניות ולאופני ביטוי אומנותיים (משרד החינוך, תשנ"ה, תש"ף, 2000, 2010). תפיסה זו (להלן: התפיסה המוסדית) מציבה באמצעות התוכניות את החינוך לאומניות כדיסציפלינת ליבה בגני הילדים שבפיקוח משרד החינוך, בסקטורים: הממלכתי, הממלכתי-דתי, הערבי והדרוזי, במטרה לזמן ללומדים היכרות עם שפת האומניות, להתנסות בחוויה אומנותית, לפתח אצלם את היכולת ליצור

3. כגון עשיית אומנות, אינטראקציה עם אומנים, ביקורים במוזיאונים, בגלריות לאומנות ובמוסדות תרבות, התייחסות ליצירות אומנות דרך שיחה, סיפור סיפורים, משחק, דרמה, תנועה, מוזיקה ויצירה אומנותית בחומרים (Tart, 2008).

ביניהם מאפשרת לגנות להבין את שפת האומנות וליישם את ההתנסות במגוון אומנותי בגן. אנינות נוגעת לכישורים ולמאפיינים האסתטיים במובן הרחב, שבהם ניחנה הגנת בזיקה לאומנות. אנינות, הנרכשת על סמך הניסיון, היא שלב מרכזי בהתפתחות של מומחיות הגנת והעשרת דרכי הידיעה והעשייה שלה. בדרכי ידיעה הכוונה לידיעה האסתטי-אומנותי של הגנת, שאמור להרחיב את אפשרויות הידיעה האחרות ולשמש דוגמה לתהליכים חינוכיים ולתחומי ידע אחרים בחינוך. ידע הגנת בתחומי האומנות נחוץ ליישום אומנותי מבוססות דיסציפלינה בגן. אוטונומיה, המאפיינת את הפעילות החינוכית-אומנותית של הגנת, מאתגרת אותה לפתח ידע פרקטי, מיומנות ומומחיות כדי להטמיע אומנותי מבוססות דיסציפלינה בעבודתה בגן. האוטונומיה מוענקת לגנת על ידי משרד החינוך ונתמכת על ידי מעורבות ההורים והקהילה.

גישות - שלוש גישות בולטות: הגישה הדיסציפלינרית והגישה החוץ-אומנותית האינסטרומנטלית. אלו מזינות זו את זו ויוצרות גישה אסתטית ייחודית, היא **הגישה המשלבת**. הגישה הדיסציפלינרית היא היסוד לפעילות החינוכית-אומנותית, והשימושים האינסטרומנטליים בהוראה ובלמידה בגן הילדים משניים לה. במילים אחרות, אומנותי מבוססות דיסציפלינה נחוצות כתשתית לעשייה החינוכית בגני הילדים בכל הסקטורים.

ביטויים פרקטיים - אומנות הילד, אומנות לילד, עיצוב סביבה חינוכית אסתטית, פיתוח מקצועי ותוכניות לימודים - כל אלה מבטאים את התפיסה ואת הגישות. אומנות הילד (child art) ואומנות לילד (art for children) הן דרכים להבנה ולהתנסות במגוון האומנותי (ניאגו, 2019; Bresler, 2002). הן מזמנות לילד התנסות אסתטית-אומנותית לביטוי עצמי חופשי יצירתי ובצידה חשיפה לאומנותי כחלק מרכישת תרבות ואומנות. אומנות הילד מתקשרת לעשיית אומנות בידי הילד, כלומר, יצירות שיוצר הילד; ואומנות לילד היא אומנות עבור ילדים, יצירות שמוצגות ומבחרות לילד. המאפיין עיצוב סביבה חינוכית אסתטית משקף אינטראקציה תמידית בין תוכן לצורה בעשייה בגן. פיתוח מקצועי, הכשרת הגנת והדרכתה ופיתוח תוכניות לימודים בתחום נחוצים לשם שמירה על הקיים, לשם התחדשות ולשם גיבוש דרכי יצירה ופעולה באופן מתמיד ורצוף. מאפיינים אלו הם חלק מתפיסה כוללת של האומנותי כדיסציפלינה וביטוייה הפרקטיים משרתים את דרכי הידיעה והעשייה האסתטיות בגן.

בין אומנותי כדרך של ידיעה ועשייה ובין אומנותי כפרקטיקה של שילוב גישות בגן הילדים ניכרים כל הזמן פערים בגלל קשיים בביצוע המדיניות של משרד החינוך ובהטמעת התפיסה המוסדית בפרקטיקה. בולטים בהם קשיים, כמו היעדר תוכנית ליבה מקיפה, עיונית ופרקטית; הדרכה מקצועית חלקית בלבד; ידע חסר של הגנת בתחומי האומנותי ושיתוף פעולה חלקי בין המשרד לפרקטיקה (ניאגו, 2019).

אומנות ואת הרגישות לדרכי הבעה אומנותיות. זהו תחום דעת הכולל פעילות חינוכית אומנותית חופשית של הילד ופעילות מונחית בתיווך הגנת בתחומים של מוזיקה, מחול, תיאטרון, קולנוע, אומנות חזותית-פלסטית, מלאכת יד וספרות (ניאגו, 2019).

עם זאת, בצד ההכרה באומנותי כדרך של ידיעה ועשייה בהתאם לצורכי העבודה בגן, משרד החינוך והגנת עצמן רואים באומנותי אמצעי לפיתוח תחומי ידע חוץ-אומנותיים, למשל, להקניית ערכים לאומיים וחברתיים ולטיפוח תודעה ותרבות יהודית-ישראלית. התבססותה של הגישה החוץ-אומנותית האינסטרומנטלית בפרקטיקה כדרך ללימוד תכנים, לתקשורת, להעברת מסרים, לתיעוד אסתטי של הפעילות, לביטוי רגשי וקוגניטיבי ולטיפוח מיומנותי החינוכיות להתפתחות הילד מצביעה על הפוטנציאל הבין-תחומי הטמון באומנותי עצמן ועל תרומתן לעשייה החינוכית בגן. בשתי הגישות שהתפתחו מאז קום המדינה שזורה תפיסתו המקיפה של אייזנר, המשלבת התנסות אומנותית יצירתית עם הוראת האומנותי תוך התמקדות בפעילויות באומנותי. עיקריה של תפיסתו בהקשר זה הם - החינוך לאומנותי אינו רק פעילות רגשית ותחושתית, אלא גם פעילות יצירתית קוגניטיבית התורמת להתפתחות האינטלקט; החינוך הוא מעשה אומנותי המציב את החינוך לאומנותי בליבה של העשייה החינוכית כבסיס ללמידה ולהוראה; חינוך לאומנותי מבוסס דיסציפלינה מאיר את מקומן החשוב של האומנותי בתוכניות הלימודים; חינוך לאומנותי מתמקד בתרומתן של האומנותי ללומד ובדרכי ידיעה אסתטיות; חשוב להתייחס בזהירות לאופן השימוש באומנותי בכל הנוגע לעיסוק בתחומים חוץ-אומנותיים.

מודל רעיוני ופרקטי לחינוך לאומנותי בגן הילדים

חקר החינוך לאומנותי בגן בישראל, שחשף את התפיסה החינוכית-אסתטית של הפעילות החינוכית-אומנותית ואת ביטוייה הפרקטיים בגן, מציג **מודל** שהוא מסגרת רעיונית וגישה יישומית על בסיס תפיסה חינוכית אסתטית מקיפה. המודל משרטט כיוונים אפשריים לחשיבה ולפעולה עבור אנשי חינוך הגיל הרך, מומחים בתחומי האומנותי ומעצבי מדיניות החינוך הקדם-יסודי.

המודל מבטא את החינוך לאומנותי בגן הילדים כתהליך מורכב, שלו שלושה ממדים מרכזיים: **תפיסה, גישות וביטויים פרקטיים** (ניאגו, 2019). ממדים אלו התפתחו במרוצת שבעת העשורים הראשונים לקיומה של מדינת ישראל, וזיקתם לתפיסת החינוך האסתטי של אלוט אייזנר מעמיקה את מסגרת ההתייחסות אליהם. לכל אחד מהממדים מאפיינים משלו.

תפיסה - ולה שלושה מאפיינים בולטים: **אנינות (connoisseurship), דרכי ידיעה ואוטונומיה.** האינטראקציה

Bresler, L. (2002). School art as a hybrid genre: Institutional contexts for art curriculum. In L. Bresler, & C. M. Thompson. (Eds.), *The arts in children's lives. Context, culture, and curriculum* (pp.169-184). New York, Boston, Dordrecht & London: Kluwer Academic Publishers.

Brewer, T. M. (2002). Integrated curriculum: What benefit? *Arts Education Policy Review*, 103(4), 31-36.

ECAE. (2019). ART: Essential for early learning, Early Childhood Art Educators (ECAE). Issues group, National Art Education Association, Position paper. *ECAE Position statement*. Retrieved From <https://arteducators-prod.s3.amazonaws.com/documents/428/70c44f06-64c6-47d0-ae5a-82896c6c0066.pdf?1452797140>

Eisner, E. W. (1999). Does experience in the arts boots academic achievement? *The Clearing House*, 72(3), 143-149.

Eisner, E. W. (2001). Should we create new aims for art education. *Art Education*, 54(5), 6-10.

Eisner, E. W. (2004). What can education learn from the arts about the practice of education? *International Journal of Education & the Arts*, 5(4), 1-13. Retrieved from <http://www.ijea.org/v5n4/v5n4.pdf>

Garvis, S. (2012). Exploring current arts practice in kindergartens and preparatory classrooms. *Australasian Journal of Early Childhood*, 37(4), 86-93.

Isenberg, J. P., & Jalongo, M. R. (2018). *Creative thinking and arts-based learning. Preschool through fourth grade* (7th ed.). New York: Pearson.

Mayesky, M. (2015). *Creative activities and curriculum for young children* (11th ed.). USA: Cengage Learning.

NAEYC. (2009). *Developmentally appropriate practice in early childhood programs serving children from birth through age 8*. Position Statement. Retrieved From <https://www.naeyc.org/files/naeyc/file/positions/PSDAP.pdf>

NCCAS. (2012). *Child development and arts education: A review of current research and best practices*. New York: The College Board. Retrieved from <https://www.nationalartsstandards.org/sites/default/files/College%20Board%20Research%20-%20Child%20Development%20Report.pdf>

Tarr, P. (2008). New visions: Art for early childhood a response to art: Essential for early learning a position paper by the Early Childhood Art Educators Issues Group (ECAE), *Art Education*, 61(4), 19-24.

ההתמודדות עם פערים אלה מצריכה שלושה כיוונים: הקמת מבנה ארגוני יציב מוסמך המרכז את החינוך לאומניות בגן הילדים, שיחזק את שיתופי הפעולה בין האקדמיה, הגנות, הפיקוח על האומניות ומעצבי החינוך הקדם-יסודי; השלמת פיתוח תוכנית הליבה באומניות, הכוללת ידע עיוני ופרקטי - בגישה אסתטית משלבת המבוססת על תפיסה חינוכית אסתטית מקיפה; פיתוח מערך מקצועי להכשרת גנות בתחומי האומניות שיכלול הדרכה פרקטית ומקצועית. כל אלה יוכלו לסייע להטמיע אומניות מבוססות דיסציפלינה בגני הילדים בכל הסקטורים.

המקורות

דיין, י' (2016). המצאת גן הילדים מפרידריך פרבל (1852-1782) לגן הילדים העברי. **במעגלי חינוך, מחקר עיון ויצירה**, 6, עמ' 124-134. נדלה מתוך

<https://www.dyellin.ac.il/sites/default/files/journals/journaleducation/edition6/yaeldayan-7.pdf>

זמורה-כהן, מ' (י"ו הוועדה) (1985). **דוח הוועדה לחינוך לאומניות**, שמונתה על ידי יו"ר המזכירות הפדגוגית המוגש לשר החינוך והתרבות. ירושלים: משרד החינוך והתרבות.

משרד החינוך (תשנ"ה). **תכנית מסגרת לגן הילדים הממלכתי והממלכתי הדתי, הערבי והדרוזי, גילי 3-6**. ירושלים: משרד החינוך, התרבות והספורט.

משרד החינוך (תש"ף). **מתנ"ה תש"ף. מארז תכנון, ניהול**

והערכה למרחב הגיל הקדם-יסודי. ירושלים: משרד

החינוך. נדלה מתוך <http://matana.education.gov.il/%D7%A7%D7%93%D7%9D-%D7%99%D7%A1%D7%95%D7%93%D7%99-%D7%91%D7%97%D7%99%D7%A8%D7%94>

משרד החינוך (2000). **חוזר מנכ"ל תש"ס/7 (ג), 1 במרס 2000, 3.1-9: תוכנית היסוד למערכת החינוך הקדם-יסודי**. ירושלים: משרד החינוך, התרבות והספורט, באתר משרד החינוך והתרבות. נדלה מתוך http://cms.education.gov.il/EducationCMS/applications/mankal/arc/s7ck3_1_9.ht

משרד החינוך (2010). **תוכנית בניינים ליישום נושאים נבחרים בתחומי החינוך לאומניות בגיל הרך**. ירושלים: משרד החינוך, האגף לחינוך קדם-יסודי. נדלה מתוך <http://meyda.education.gov.il/files/PreSchool/OmanuiotBeynayim.pdf>

ניאגו, י' (2019). **חינוך לאומניות בגן הילדים בישראל בזיקה לתפיסת החינוך האסתטי של אליזת אייזנר**. עבודה לשם קבלת התואר 'דוקטור'. חיפה: אוניברסיטת חיפה.

שינמן, ש' (1999). מיתוסים ופרדוקסים בחינוך האסתטי בישראל:

מבט רטרוספקטיבי. בתוך א' פלד (עורך), **יובל למערכת החינוך**

בישראל, כרך ב' (עמ' 743-768). ירושלים: משרד החינוך והתרבות והספורט.